

УДК 378.12

ЗАБУТІ ІМЕНА: В.П.НАУМЕНКО (1852-1919)

Ірина Скоропад

*Уманський педагогічний університет імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, 20300 Умань, Україна*

Досліджено діяльність В.П.Науменка – представника української прогресивної інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., педагога, редактора, видавця, вченого, політика. Розглянуто процес формування і розвитку його особистості на тлі суспільно-політичних перетворень у житті українського народу на зламі століть.

Ключові слова: культурно-освітнє товариство, українізація школи, видавнича, політична, педагогічна діяльність.

В умовах актуалізації проблеми історичної самоідентифікації важливе значення має відновлення замовчуваних сторінок нашої історії, зокрема, проблеми побудови реальної картини історико-педагогічного процесу, одним з напрямів якої є педагогічна персоналія. Розробляючи теоретико-методологічні засади дослідження педагогічної персоналії, аргументуючи роль особистості в історії педагогіки, у руслі вирішення цієї проблеми працюють такі провідні вчені, як О.Сухомлинська, Н.Гупан, Н.Дічек, В.Чишко та ін. [2,15-19].

З огляду на те, що „педагогічна думка завжди персоніфікована...” [9, 10], першочерговим стає завдання повернути імена культурно-освітніх діячів, які зробили внесок у створення й розвиток національної школи і педагогіки, але через великодержавницькі гоніння й ідеологічні упередження їхня спадщина не була належно вивчена й оцінена. Особливо це стосується діячів другої пол. XIX – поч. XX ст. – періоду „національного відродження” українського народу. Лише останнім часом до історико-педагогічного дискурсу вводяться результати досліджень спадщини видатних українських педагогів. Серед представників когорти тих, хто працював „у царині розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти та підносив українську педагогіку як невід’ємну складову національної культури”, академік О.Сухомлинська називає і Володимира Науменка – вчителя-практика, методиста, редактора і видавця, вченого і політика, активного громадського діяча [9, 12].

В.П.Науменко народився 7 липня 1852 р. у Новгород-Сіверську в родині вчителя Павла Осиповича Науменка. Науменки походили з давнього козацького роду. Дід В.Науменка служив секретарем Лубенського повітового

суду. Сам В.П.Науменко так писав про нього: „Дід мій, якого я ніколи не бачив, як казали, був дуже здібною людиною і тонким політиком” [3]. Ці риси передались і онукові, який в майбутньому завдяки передбачливості, тактовності і витримці активно і плідно працював у досить широкому спектрі діяльності.

Батько Володимира, Павло Осипович Науменко, навчався в Харківському університеті. Цей перший вищий навчальний заклад, який у 1805 р. було засновано у російській частині України, став одним з перших осередків співпраці інтелігенції, що народжувалася в країні. Після закінчення Харківського університету батько Володимира Науменка розпочав свою педагогічну діяльність і продовжував її протягом 30-ти років: спочатку як вчитель повітових училищ, а пізніше – як директор гімназії.

Усе життя В.П.Науменка пройшло під гаслом допомоги українському народу. Це було частково і покликком крові, адже, за словами самого В.П.Науменка „рід мій і з боку батька, і з боку матері український”. Правда, в силу суспільної позиції і царської політики щодо недержавних національностей „питання національне повністю затушовувалось тим складом і характером, який засвоєний був українською інтелігенцією...” Так було і в родині Науменків, хоча пристрасність до українського слова все-таки виявлялась, особливо у батька, який „будучи у веселому настрої, любив наводити українські вислови, приказки, жарти”. Павло Науменко навіть пробував свої сили в українському поетичному мистецтві.

Саме Павло Осипович Науменко заклав в душі сина Володимира любов і шану до свого українського начала. „Мушу сказати, – згадував у зрілих роках Володимир Павлович, – що першими моїми власним відчуттями в собі української стихії я зобов’язаний батькові: і досі держаться в моїй голові прислів’я, анекдоти, окремі вирази, якими він посипав свою розмову; а першими вратами моєї української науки були ті метелики, які я брав малою дитиною для читання з шафи з батьківськими книжками” [7, 45].

На початку 60-х років Київ був насичений характерним видом свиток, чумарок, сорочок, смушевих шапок і т.д. В цей час родина П.О.Науменка переїжджає до Києва на постійне проживання. У 1868 р., коли Володимирі щойно виповнилося 16 років, він вступив вільним слухачем до університету св. Володимира. Через рік його було зараховано до складу студентів історико-філологічного факультету на слов’яно-російське відділення.

Формуванню світогляду юного Володимира сприяли наполегливість у навчанні; потяг до відкриття нового, а також спілкування з такими яскравими особистостями, як М.Максимович, М.Костомаров, М.Драгоманов, В.Антонович. Навчаючись в університеті, В.Науменко бере активну участь у студентських диспутах, проголошуючи на них яскраві промови, заглиблюється у вивчення літератури, історії, фольклору. У студентські роки

Володимир робить перші спроби самостійних наукових досліджень, зокрема, в галузі етнографії. Спілкування з М. Максимовичем та іншими представниками української інтелігенції сприяло вихованню національної свідомості В.П.Науменка, стало одним з чинників формування потреби в захисті українського національного питання. Тому вже у студентські роки Володимир не стояв осторонь громадського життя. Представники української прогресивної інтелігенції засновували культурно-освітні організації, що називалися громадами. У діяльності громад реалізовувалися ідеї просвітництва, які були близькими і В.П.Науменку. Зміст діяльності цих просвітницьких організацій полягав у поширенні знань серед народу, в розвитку української мови, літератури, вивченні історії та етнографії.

Сам В.Науменко про роботу в „Громаді” протягом 1869-1874 рр. писав: „На першій черзі в роботі „Громади” були тоді різноманітні етнографічні дослідження і збирання матеріалів. Енергійно взялися громадівці за допомогою студентської молоді і різних любителів готувати до друку системно видання пісень, казок та ін...” [6, 38]. Активну участь у такій роботі брав і Володимир Науменко. Разом з „старогромадівцями” Я.Шульгіним та В.Максаковим В.Науменко викладав у народній школі на Деміївці. Згодом дружба між Я.Шульгіним і В.Науменком, яка зародилась ще в університеті, посилилась і родинним станом: у 1874 р. Володимир одружується з сестрою Якова – Вірою Михайлівною Шульгіною [8, 5]. У шлюбі народилося двоє синів: 1875 р. – Сергій, 1878 р. – Павло [10, Арк.2].

Вже з 1873 року, одразу після закінчення університету, В.Науменко починає свою безпосередньо педагогічну діяльність. Наказом попечителя навчального округу від 31 липня 1873 р. він був призначений учителем підготовчого класу у Київську другу гімназію, де пропрацював рівно 30 років – до 31 липня 1903 року включно. Протягом перших років він працював лише у підготовчих класах, а з 1880 року, після складання спеціального іспиту в університеті Св. Володимира, – повноправним викладачем російської мови і словесності [10, Арк. 1зв., 3зв.].

Працюючи у другій Київській гімназії, В.П.Науменко за сумісництвом викладав у Київській міністерській гімназії (1873-1894 рр.), Колегії Павла Галагана (1880-1882рр.), Київській Фундуклеївській жіночій гімназії (з 1889р.), Київському Володимирському кадетському корпусі (з 1893р.). Паралельно виконував і громадські доручення, як-от: секретаря педагогічної ради другої гімназії (1873-1889рр.) З 1874 р. по 1878 р. виконував обов’язки бібліотекаря фундаментальної і учнівської бібліотек другої Київської гімназії, з 1880 р. затверджений класним наставником цього ж навчального закладу [10, Арк. 2зв., 4зв., 5зв.].

З 1903 р. В.П.Науменко вийшов у відставку. За свою 30-річну педагогічну службу він отримав від влади звання заслуженого викладача

(1898р.), чин колежського радника (1882р.), статського радника (1885р.), ордени Св. Анни 3 і 2 ступенів (1883р., 1893р.), Св. Станіслава 3 і 2 ступенів (1888р.), Св. Володимира 4 ступеня (1898р.) та срібну медаль у пам'ять царювання імператора Олександра III (1896р.) [10, Арк. 4зв., 5зв., 6зв., 7зв.].

У 1905 р. відновлюється педагогічна діяльність В.П.Науменка: він розпочинає роботу у приватній чоловічій гімназії на посаді директора. Засновники, серед яких був і сам Володимир Павлович, уклали грошовий фонд для заснування цього навчального закладу. І хоча гімназія ця була приватна, на неї поширювалися всі права державних гімназій, а директор В.П.Науменко вважався державним службовцем. Цей навчальний заклад В.П.Науменко очолював протягом 9-ти років. Під час роботи у гімназії чи не найповніше розкрилися педагогічний хист та організаторські здібності В.П.Науменка. Гімназія Науменка дещо відрізнялася від інших. Тут додатково вивчали англійську мову, було збільшено кількість годин на фізичне виховання гімназистів. Такі нетрадиційні погляди В.П.Науменка були нерідко причиною непорозумінь з освітянським начальством. Постійні упереджені перевірки та ревізії, всілякі утиски відбирали багато сил і часу у нього і, хоча сприяли гартуванню характеру, все-таки були й причиною завершення роботи „Науменківської гімназії”.

Далекоглядність і перспективність поглядів В.П.Науменка була відзначена і прихильниками, і противниками. Та й перевірку часом вони пройшли успішно. У некролозі, написаному П.Житецьким, читаємо: „Можна сміливо сказати, що в Києві не було більш відомого в самих широких колах у найбільш благородному розумінні популярного педагога і громадського діяча” [5, Арк.1].

Володимир Науменко належав до тієї нової генерації, яка повинна була відстояти у боротьбі з царатом право на існування та подальший розвиток української мови, освіти, культури. Під таким гаслом проходило його співробітництво в журналі „Киевская старина”. На той час це був єдиний науковий орган українознавства на теренах Російської імперії. Цей часопис, навколо якого об'єдналися представники української інтелігенції, став справжнім осередком не тільки наукового, а й громадського життя українців. Саме з цим органом української періодики найтісніше пов'язана та епоха життя В.П.Науменка, де він проявився як Науменко-журналіст, Науменко-редактор, а згодом і Науменко-видавець. Активним дописувачем „Киевской старины” В.П.Науменко був ще з середини 80-х років, а з 1893 року він стає незмінним редактором. За часів редагування часопису В.П.Науменком публікації все більше наближалися до проблем сучасності. А проблеми залишалися все ті ж: боротьба за українське слово та вільний розвиток української літератури.

Формування особистості Науменка-редактора відбувалося у процесі боротьби за поліпшення умов видання „Киевской старины”. Ось де справді безцінними видалися такі риси В.П.Науменка, як наполегливість, терпимість, стратегічні вміння, завбачливість. М.Василенко відзначає ще й такі його риси, як „...обережність, завжди притаманна В.П.Науменкові, м’якість його характеру, прагнення уникати різких, визивних і дратівливих ситуацій...”[1, 85].

Редактором „Киевской старины” В.П.Науменко залишався протягом 16-ти років, ще один рік редагував часопис „Україна”, що був продовженням „Киевской старины”. 204 книжки випустив у світ Науменко-редактор. Таку діяльність високо оцінив М.Василенко: „Кожен, кому доводилося мати справу з українською старовиною, знає добре, якою скарбницею є „Киевская старина”, без якої тепер не можна ступити кроку при вивченні минулого України”. Це цитата з доповіді академіка М.Василенка, яка була прочитана в 1919 р. на спеціальному засіданні історичного товариства Нестора-літописця, присвяченому життю і творчості В.П.Науменка. Проте і сьогодні, через десятки літ, багато науковців у галузі історії, історії педагогіки, етнографії, мовознавства будуть згодні з цими словами. „І ось цей багатющий матеріал був систематизований, редагований і випущений у світ В.П.Науменком. У цьому його історична заслуга перед наукою і батьківщиною”, – підкреслює М.Василенко [1, 89].

Ще однією заслугою В.П.Науменка перед Україною і українцями були його турбота про впорядкування могили великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка поблизу Канева. При виконанні цієї справи, яка була водночас дорученням „Громади” і велінням серця, яскраво проявляються такі риси характеру В.П.Науменка, як охайність і педантизм. Майже на кожних зборах „Громади” йшлося про могилу, слухалися звіти про виконану роботу, виділялися окремі кошти. Громадівських грошей не було в достатній кількості, а тому В.П.Науменко був змушений шукати їх в інших місцях. Проблема дещо вирішували меценатство, громадські пожертви і, дуже часто, власні збереження В.П.Науменка. Як людина порядна і відповідальна, Науменко детально звітував на сторінках „Киевской старины” про виконану роботу, витрату коштів. Громадівці клопоталися про видання „Кобзаря”, який було здобуто у власність. У цій справі визначну роль відігравав В.П.Науменко, зокрема, у боротьбі з київською цензурою. Цю ж тему ним було розвинуто на сторінках „Киевской старины” – фактичного виразника думок і поглядів „Громади” та її членів.

Великий шанувальник Т.Г.Шевченка, активний діяч „Громади” та інших просвітницьких організацій, В.П.Науменко залишався прихильником еволюційного розвитку української спільноти, „...був живими нитками пов’язаний з тією стороною її, котра мала виключно науково-культурний

характер”. Саме тому його сучасник М.Василенко не вважав В.П.Науменка ні політичним діячем, ні, тим більше, політичним борцем. „За весь час його тривалої громадської діяльності, – зазначав М.Василенко, – Володимир Павлович лише випадково, час від часу, втягувався в політичну боротьбу, щоб потім на деякий час знову відійти від неї” [1, 92].

Особливо напруженим у цьому відношенні став 1917 р. та Лютнева революція. 4(17) березня у Києві була створена Центральна Рада. В.Науменка обирають заступником її голови – М.Грушевського. Але на цій посаді В.П.Науменко пробув недовго. У протоколі засідання Центральної Ради від 15(28) березня 1917р. зафіксовано запрошення до складу М.П.Василенка і В.П.Науменка. Але в новому складі Центральної Ради прізвища В.П.Науменка вже не було. Політика, як вид діяльності, не вабила Науменка. Революційний шлях розвитку він теж не вітав. Навіть у той час, коли був змушений проявлятися як Науменко-політик, у ньому переважав Науменко-еволюціоніст, від політичних дій найбільше страждав Науменко-гуманіст. ”Дуже – дуже погано почуваю я себе морально: прикро дивитися на те, що робиться навкруги, а найбільше в наших українських справах... Тільки добре те для мене, що я, мабуть, не доживу до часу повної розрухи усього того в будіванні українських наших проблем, якими жив довгий час свого свідомого пробування на землі”, – писав В.П.Науменко. Своє відмежування від політики він аргументує так: „З сучасною політикою українців, які почали будувати в Україні методом захватним од усіх та ще й завели свій власний мілітаризм (остається завести ще своїх власних жандармів), мені не по дорозі, через що я не приймаю участі ні в яких ділах, крім просвітніх” [4]. Ось тому В.П.Науменко продовжує активно працювати над програмою українізації початкової, середньої та вищої школи. На першому засіданні відновленої Київської „Просвіти” 9 квітня 1917р. В.Науменка обирають головою її тимчасового правління. Цього ж місяця його призначають помічником куратора Київського навчального округу, а згодом і куратором. У період гетьманату В.П.Науменко намагався не втручатися у політику, а зосередитися на справах освіти. Зважаючи на його компетентність та досвід як освітянина, міністр освіти у гетьманському уряді звернувся до Павла Скоропадського з пропозицією включити до складу Ради Міністрів В.Науменка. Таким чином, 30 липня 1918 р. В.Науменко був призначений членом Ради міністрів народної освіти і мистецтва. Йому було доручено очолити комісію з організації шкільного управління. У квітні 1918 р. В.П.Науменко одержав пропозицію від гетьмана П.Скоропадського зайняти посаду міністра віросповідань. Свою заперечну відповідь В.П.Науменко аргументував незгодою з політикою гетьманського уряду. У листопаді 1918р. за дорученням П.Скоропадського до В.Науменка звернувся міністр торгівлі і промисловості С.Мерінг з пропозицією гетьмана посісти місце міністра

освіти і мистецтв в уряді. В.П.Науменко дав принципову згоду за умови, що буде реалізовано програму Української федеративно-демократичної партії, засновником і членом якої він був. Після падіння гетьманського уряду В.Науменко продовжував працювати на науковій ниві. У 1919 р. Його було зараховано науковим співробітником першого, історико-філологічного, відділу УАН. Однак більшовицька влада не вибачила Науменку участі в українських визвольних змаганнях: 7 липня 1919 р. його було заарештовано [8,25-27]. Надзвичайно коротке слідство, доповідь справи на колегії ЧК – 8 липня 1919 р. Остання ухвалила вирок: розстріл, який виконати протягом 24 годин.

9 липня 1918 р. протест проти беззаконності влади надіслали перший президент УАН академік В.Вернадський і незмінний секретар академік А.Кримський. Їхні звернення до народного комісаріату освіти з клопотанням про звільнення заарештованого запізнилося. Чекісти працювали дуже оперативно: в ніч з 7 на 8 – обшук і арешт, зранку – допит, вдень – постанова про розстріл, ввечері – виконання вироку.

Конвейер смерті працював злагоджено, і як результат, „...загублено життя людини великої духовної сили, талану, громадського значення і персональної чаруючої привабливості” [5, арк.1].

Узагальнення висвітлених матеріалів дає змогу зробити такі висновки: в умовах актуалізації потреби звернення до витоків національної науки і культури та переосмислення ролі особи в історії стає важливим повернення забутих імен педагогічних творців, гідним представником яких є Володимир Павлович Науменко (1852-1919); світогляд В.П.Науменка формувався під впливом родинного виховання в умовах суспільно-політичних змін; погляди і переконання кристалізувалися у спілкуванні з представниками прогресивної інтелігенції, ідеї національного відродження знаходили вияв у просвітницькій та видавничій діяльності; педагогічна діяльність В.П.Науменка відзначалася демократичністю і творчістю, а політична – відповідальністю і патріотизмом.

З огляду на те, що спектр громадських і наукових інтересів В.П.Науменка надзвичайно широкий, ще потребують вивчення й наукового аналізу його методична, наукова, етнографічна спадщина, оскільки результати цих видів діяльності також варті відповідної оцінки.

-
1. *Василенко М.* Володимир Павлович Науменко як редактор “Киевской старины” // Вісник НАН України. 1994. № 5.
 2. *Дічек Н.* Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки // Шлях освіти. 2001. №4.

3. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Ф. І. № 47080.
4. Там само. Ф. III. № 52546.
5. Там само. Ф. 86. № 14.
6. *Науменко В.* Александр Александрович Русов и его общественная и литературно-научная работа на Украине и для Украины // Украинская жизнь. 1916. № 1.
7. *Науменко В.* Нові матеріали для історії початків української літератури XIX віку. К., 1918.
8. *Палієнко М.* Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка. К., 1998.
9. *Сухомлинська О.* Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Шлях освіти. 2002. № 4.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 105.

FORGOTTEN NAMES: V.P.NAUMENKO (1852-1919)

Iryna Skoropad

*Pavlo Tychyna Pedagogical University of Uman',
Sadova Str., 2, UA-20300 Uman', Ukraine*

The author describes the variable work and activity of V.P.Naumenko who is known as a representative of the progressive Ukrainian intelligentsia at the end of the 19th-20th centuries, and as a teacher, publisher, a statesman and a scholar, as well. She considers the process of his personal and moral development at the time of social and political changes in the life of the Ukrainian people.

Key words: cultural and educational organisation, Ukrainian nationalisation, pedagogical, editorial and political activity.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2003
Прийнята до друку 18.06.2003